

Josip Kolanović

Hrvatski državni arhiv
Marulićev trg 21
Zagreb

AUTONOMIJA ARHIVSKE SLUŽBE

UDK 930.25(042.5)

Izlaganje sa znanstvenog skupa

Osobita mi je čast pozdraviti vas ovdje u Dubrovniku, gradu kojemu je geslo *Libertas* upisano na njegovu drevnome stijegu. *Libertas* je drugo ime za neovisnost, samostojnost i autonomiju. Ovaj je grad tu autonomiju stoljećima čuvao u vrlo teškim povijesnim okvirima, a njegov jedinstveni arhiv svjedočanstvo je prošlosti ovoga Grada Republike, ali i svjedočanstvo o svim zemljama s kojima je ovaj Grad Država komunicirao. To je i bio razlog što smo kao mjesto za temu ovoga skupa – "Autonomija i integritet arhiva" – izabrali upravo Dubrovnik. Ta je tema naknadno, na prijedlog Vijeća Europe, proširena na "uništavanje i rekonstrukcija arhiva". Pri tom se prvenstveno mislilo na razaranja koja su se u posljednjih devet godina zbivala na području bivše Jugoslavije.

Zamisao o razradbi ove teme je nikla iz razmišljanja o položaju arhivske službe u zemljama negdašnjega komunističkoga društva. To ne znači da je ova tema aktualna samo za zemlje u tranziciji. U mnogim aspektima ona je aktualna i za arhive i arhivske službe u zemljama zapadne demokracije. Zamisao o skupu posvećenom autonomiji arhiva podržao je ICA/EUR (Europski biro za koordinaciju programa Međunarodnoga arhivskoga vijeća). Za realizaciju ovoga skupa posebno su davali svoju podršku predsjednik ICA/EUR, gospodin Erick Norberg, direktor Švedskoga državnoga arhiva, i tajnik gospodin Patrick Cadell, direktor Nacionalnoga arhiva Škotske. Okvir ove tematike postupno smo dograđivali na redovnim sastancima ICA/EUR, a svoj konačni okvir dobio je nakon provedene ankete u svim europskim zemljama. Ta je anketa pokazala da postoji cijeli spektar problema vezanih za ovu problematiku, koji je zajednički svim zemljama i njihovim arhivskim službama.

Jedan od najznačajnijih segmenata ove problematike jasno je izražen i u prvoj točki Etičkoga kodeksa arhivista, koji je prije tri godine prihvaćen na Međunarodnom kongresu arhiva u Bejingu (Peking): "Arhivisti čuvaju integritet arhivskoga gradiva... *Objektivnost i nepristranost arhivista mjera su njihovoga profesionalizma*". Etički kodeks arhivista u zaključku izrijekom navodi: "*Arhivisti se odupiru svakomu pritisku, odakle god on dolazio, kojemu je cilj manipuliranje svjedočanstvima ili prikrivanje ili iskrivljavanje činjenica*". Kako bi se sačuvao integritet arhivskoga gradiva, kao odraz objektivnosti, cjelovitosti i nepristranosti u cijelome procesu nastanka zapisa, neophodna je autonomija arhivske službe. Neka nam je dopušteno reći da je profesionalizacija arhivske službe drugo ime za tu autonomiju. Ona isključuje svaki utjecaj političke ideologije na arhivsku službu, a to znači na izbor, čuvanje i korištenje arhivskoga gradiva. S druge strane, potrebno je osigurati sve preduvjete kako bi se taj cilj mogao realizirati, ali tako da se može realizirati još jedan zahtjev što ga postavlja Etički kodeks arhivista u točki 8: "*Arhivisti ne dopuštaju nikome izvan svoje struke da se miješa u njihov posao i zadatak*".

Autonomija arhivista, prema tome, jamči profesionalizam namjesto političke dirigiranosti, objektivnost namjesto uljepšavanja prošlosti na račun određenih političkih ideologija, sveobuhvatnost u zaštiti arhivskoga gradiva namjesto isticanja samo jednoga segmenta prošlosti, jednak pristup arhivskome gradivu svim istraživačima namjesto privilegiranosti pojedinaca. U jednu riječ, autonomija arhiva svodi se na "objektivnu zaštitu i korištenje svjetske arhivske baštine" tako da arhivi čuvaju svjedočanstva prošlosti, a ne da postanu oruđem propagande ili neke ideologije. U konačnici, arhivska služba može zajamčiti generacijama koje dolaze istinu o prošlosti samo ukoliko bude ostvarena autonomija – neovisnost arhivske službe – i puna profesionalizacija struke. Jer, nitko nema pravo skrivati istinu o prošlosti uništavajući tragove povijesnoga pamćenja ili prekrojavati istinu: čovječanstvo ima osnovno pravo da sazna punu istinu o sebi.

U nacrtu Preporuke Vijeća Europe o pristupu arhivskome gradivu izrijekom se navodi da je neka zemlja stekla u punini demokraciju samo onda kada svaki njezin stanovnik ima mogućnost na objektivan način upoznati elemente svoje povijesti.

Ideja o održavanju konferencije o "autonomiji i integritetu arhivskoga gradiva", kako sam već istaknuo, prvenstveno je potaknuta iskustvom u sadašnjim zemljama tranzicije iz bivših komunističkih sustava. Totalitarna ideologija sve je poduzimala da ima kontrolu nad arhivima kao izvorima informacija. Podsjetimo se samo na neke elemente iz organizacije i rada arhivske službe u tim zemljama.

a) Prvi i osnovni elemenat kontrole arhiva, očitovao se u kadrovskoj politici. Gotovo da je bilo nemoguće zamisliti da direktor nekoga arhiva bude osoba koja nije bila stranački opredijeljena. Politička kvalifikacija bila je iznad profesionalne osposobljenosti i opredijeljenosti. Ovdje nije riječ o pitanju organizacije neke arhivske

ustanove, gdje menadžeri mogu obavljati odgovorne dužnosti i koordinirati rad profesionalaca, već je riječ o sustavu kontrole koji se prvenstveno provodio preko tzv. politike kadrova. Takav sustav stvarao je usmjerenu kontrolu i nadzor u arhivskim ustanovama. Čini se da i nakon sloma totalitarnih sustava, pa i u zemljama razvijene demokracije, ovo pitanje i dalje ostaje otvoreno.

b) Drugi elemenat kontrole arhiva u totalitarnim sustavima sastojao se u selektivnom pristupu arhivskome gradivu, što je dovodilo do sustava koji se može nazvati "prešućena povijest". Budući da je povijest bila u funkciji politike, dokumenti – posebno oni o suvremenoj povijesti – bili su strogo nadgledani i pristup je bio potpuno omogućen samo "državnim povjesničarima". Tek će buduća istraživanja pokazati koliko je politika "prešućivane povijesti" imala utjecaja na razvoj mentaliteta, ali i političkoga razvoja u nekim zemljama: skrivana i prešućivana istina stvarala je krivu sliku prošlosti i često bila izvorom manipulacije povijesti i oblik gušenja demokratskoga razvoja. A i više od toga. Budući da su se neke istine skrivale i nije se dopuštalo upoznati punu povijesnu istinu, to je imalo kobnih posljedica posebice u višenacionalnim državama. Neke povijesne ličnosti nisu se smjele gotovo ni spominjati, prešućivani su podaci i skrivana svjedočanstva. Primjerice, kod održavanja nekih izložbi, naprosto su se iz slika rezali pojedini likovi, jer su oni bili "izopćeni" iz povijesnoga sjećanja te se na njih htjelo primijeniti ono kruto pravilo iz rimskoga razdoblja "nomen memoriae damnatum" – ime kojemu se imao zatrti svaki trag. Pojedini dokumenti koji su bacali drugačije svjetlo od onoga dirigitane politike, bili su skrivani oku objektivnih povjesničara i javnosti.

Spomenimo ovdje i izložbu koju je 1998. godine organizirala češka novinska agencija ČTK pod naslovom "Zabranjena povijest" (usp. *Vjesnik*, 28. listopada 1998), a koja izuzetno dobro ilustrira ovisnost arhiva o politici. Na izložbi je predstavljen reprezentativni izbor cenzuriranih fotografija i dokumenata arhiva ČTK iz razdoblja totalitarnoga režima njemačkoga protektorata 1939–1945. i doba komunizma 1948–1989. Na izložbi su prikazane fotografije koje su bile obuhvaćene raznim oblicima i stupnjevima cenzure, kao npr. "ne smije u tisak", "ne koristi", "zabranila cenzura", "nepodobna osoba", "zabranjeno" i sl. S mnogih slika retuširanjem su uklonjene nepodobne ličnosti, koje su "tijekom povijesti" od najuglednijih rukovodilaca postale "narodni neprijatelji".

c) Autonomija arhiva ima i svoje šire korijene: ona počinje poimanjem arhivske službe i arhivistike kao znanstvene discipline i primjenom nekih osnovnih načela arhivistike (kao što je primjerice vrednovanje arhivskoga gradiva) te prioriteta koje postavlja arhivska služba neke zemlje, primjerice u obradi arhivskoga gradiva kako bi bilo dostupno široj javnosti (prioritet obrade).

Možda je najdrastičniji primjer ideologizirane arhivske službe izražen u udžbeniku bivše DDR "Archivistik" napisanom 80-ih godina. Taj udžbenik sa stručnoga i

znanstvenoga gledišta vrijedan je prinos razvoju arhivistike kao znanosti. Međutim, nastao u određenom političkom sustavu, bio je u potpunosti ideologiziran i svu je arhivsku teoriju i praksu podređivao teoriji marksizma i lenjinizma, kao osnovnom mjerilu vrednovanja i obrade arhivskoga gradiva. Arhivistika i arhivska služba koncipirani su kao dio ideologiziranoga sustava. Međutim, više od takve ideologizirane postavke (koja se i danas iz toga udžbenika može lako izbaciti i on ima svoje vrijednosti), kobne su bile njegove posljedice na razvoj arhivske službe. Iz tako postavljene ideologizirane arhivistike kao znanosti proizlazile su praktične posljedice, koje su imale značenja za zaštitu i obradu arhivskog gradiva. Ponajprije, data je koncepcija kategorizacije imatelja, a to će reći, utvrđivanje prioriteta na koje se mora staviti naglasak u arhivskoj praksi. U tome prvenstvo dobiva vladajuća politička partija, kao glavni "nosilac povijesnoga razvoja". Apsolutna prednost se stoga daje samo jednoj kategoriji arhivskoga gradiva. U tom pogledu utvrđen je i sustav vrednovanja arhivskoga gradiva, koji samo služi tako ideologizirano postavljenoj arhivistici. Vrednovanje arhivskoga gradiva ne proistječe iz objektivnih kriterija, vlastitih arhivistici kao znanosti, nego se temelji na principima koji su "izvan struke", nametnuti politikom.

Na području bivše Jugoslavije, primjerice, takav ideologizirani pristup nije bio prisutan u arhivskoj teoriji, ali ga je nametala arhivska praksa. Spomenut ću samo dvije činjenice. U praksi, prednost se davala obradi arhivskoga gradiva koje je bilo značajno za "revolucionarne, napredne pokrete" i strujanja. Pojedine vrste arhivskoga gradiva (onoga koje sadrži podatke o socijalističkoj revoluciji, posebno o Drugom svjetskom ratu) obrađivane su do u pojedinosti, dok je tek u drugome redu bila obrada arhivskoga gradiva koje nije bilo svjedočanstvo o "naprednom pokretu". Drugi primjer odnosi se na vrednovanje arhivskoga gradiva. Tako u Pravilniku o odabiranju i izlučivanju registraturne građe u Republici Hrvatskoj iz 1981. godine, izrijekom se nalaže u članku 6: "Registraturne cjeline što su nastale djelovanjem organa i organizacija NOB-a čuvaju se neokrnjene i iz njih se ne vrši izlučivanje. Jednako se čuvaju i dijelovi, odnosno sačuvani fragmenti takvih registraturnih cjelina. Kod izlučivanja iz ostalih registraturnih cjelina nastalih u 19. i 20. stoljeću treba sačuvati svu građu s podacima u kojima se u bilo kojem vidu odražava povijest radničkog pokreta, Saveza komunista Jugoslavije i NOB-a" (NN SRH 36/1981).

Taj primjer vrednovanja u zemljama bivšega komunističkoga sustava nije osamljen. Na Okruglom stolu u Washingtonu iznesena su razmišljanja o vrednovanju gradiva zabranjenih pokreta u pojedinim zemljama, posebno u Africi, gdje su se, u obrnutom procesu, uništavale informacije pojedinih revolucionarnih pokreta.

Na ovom skupu problematika autonomije arhiva razmotrit će se u širokom spektru pitanja koja su značajna ne samo za zemlje u tranziciji nego i za većinu dru-

gih europskih zemalja. Cjelokupnu problematiku autonomije arhivske službe možemo usredotočiti na sljedeća pitanja, koja su danas aktualna u svim zemljama:

a) Znanstvena i stručna autonomija. U nekoliko predavanja izložit će se pitanje koje uvjetno možemo nazvati "znanstvena i stručna autonomija arhivske teorije i prakse".

Ponajprije se postavlja pitanje da li je arhivistika samostalna disciplina ili samo jedna od pomoćnih povijesnih znanosti. Povezano s time se postavlja pitanje autonomije profesije arhivista: autonomno školovanje i profesionalizacija arhivske službe na svim razinama: kod stvaratelja arhivskoga gradiva i u povijesnim arhivima. Taj prvi zahtjev traži organizaciju zasebnoga školovanja arhivista i afirmaciju samostalne profesije, različite od one povjesničara ili informatičara.

U sklopu ove "znanstvene i stručne autonomije" je i definiranje autonomije politike odabiranja i izlučivanja arhivskoga gradiva, politike predaje arhivskoga gradiva arhivima i konačno, politike pristupa arhivskome gradivu.

Politika *odabiranja i izlučivanja* traži da se odredi tko je nadležan za konačnu sudbinu dokumenata. Pristup autonomiji odabiranja zahtijeva utvrđivanje stručnih, profesionalnih kriterija i izradu normativa koji utvrđuju što je moguće veću objektivnost u odabiranju arhivskoga gradiva kao dijela nacionalnoga pamćenja i svjedočanstva o prošlosti. Konačnu riječ u odabiranju i izlučivanju u autonomnoj arhivskoj službi mora imati profesija, struka koja bi u tom pogledu trebala imati i sve nadležnosti, pa i mogućnost sankcija u slučaju neovlaštenoga uništavanja arhivskoga gradiva.

Politika *preuzimanja arhivskoga gradiva* temelji se na sustavnoj, znanstvenoj i stručnoj procjeni svih funkcija neke države i zaštiti cjelovite dokumentacije kao dijela nacionalne arhivske baštine. Konačna odluka o politici preuzimanja arhivskoga gradiva spada na profesionalnu arhivsku službu. Nove izazove arhivskoj službi postavlja proces široke privatizacije mnogih sektora javnoga života.

Konačno, u kompleks stručne i znanstvene autonomije ide i *jednaka sloboda pristupa arhivskome gradivu*. Pristup arhivskome gradivu ne smije ovisiti o subjektivnosti, već se mora temeljiti na objektivnosti, jednakoj za sve. Ovdje je osobito značajno pitanje deklasifikacije dokumenata koje mora biti uređeno jednako za sve korisnike.

b) Autonomija uprave. Znanstvena i stručna autonomija arhiva nije moguća bez autonomije arhivske administracije i profesionalizacije arhivista. U većini europskih zemalja arhivska služba je u nadležnosti ministarstva kulture. Budući da arhivsko gradivo nastaje u svim sektorima i nije značajno samo i isključivo za kulturne potrebe, nemoguće je realizirati punu autonomiju arhivske službe bez autonomne administracije arhivske službe. U nadležnost takve autonomne arhivske uprave spa-

da utvrđivanje stručne arhivske politike i stvaranje arhivskih nacionalnih programa. Zbog toga se čini, da bi razvoj suvremene arhivske uprave trebao težiti da ona bude interministerijalna, što će reći da arhivska uprava bude u izričitoj nadležnosti predsjednika Vlade ili samostalna uprava, kao što su, primjerice, Geodetska uprava i sl. Bilo bi potrebno u tom pogledu preispitati sadašnju europsku, a i svjetsku praksu te analizirati utjecaj administrativnoga položaja arhivske službe na njezinu autonomiju.

c) Arhivistika i historiografija. Na ovome skupu posebnu pozornost posvetit ćemo odnosu arhiva i historiografije. U korijenu "prešućivane i zabranjivane povijesti" ponajčešće je bila neautonomna arhivska služba. Povlašteni pristup dokumentima koji su imali samo neki, "državni povjesničari", uzrokom je stvaranja krive slike o prošlosti, kao produktu tzv. "državne historiografije".

d) Financijska autonomija. Gotovo da je nemoguće realizirati sve zahtjeve arhivske službe i oblike autonomije, ukoliko se ne osigura sigurna materijalna osnova financiranja arhivske službe i osiguranje prostora, što su osnovne pretpostavke za svaki autonomni razvoj arhivske službe. Ljudski i financijski resursi s kojima raspolaže neka arhivska ustanova nužna su pretpostavka za realizaciju autonomije arhiva. Zbog toga se i većina europskih zemalja odlučila da se u državnom proračunu osiguraju potrebna novčana sredstva za rad arhivske službe. Ovdje se misli i na neophodnost osiguranja prostora potrebna za preuzimanje arhivskoga gradiva. Ne možemo govoriti o autonomiji arhiva bez osiguranja financijskih sredstava i adekvatnoga prostora. Tome valja pridodati potrebu fakultetskoga obrazovanja potrebnoga broja profesionalnih arhivista, koji će u cijelome procesu od nastanka dokumenta do njegova korištenja svojom profesionalnošću pripomoći čuvanju istine o prošlosti ili "cjelovitom pamćenju".

Premda smo poticaj za razradu problematike autonomije arhiva dobili u zemljama tranzicije, problem autonomije nije manje aktualan, po našem mišljenju, i u drugim europskim zemljama. On se još aktualnije postavlja u novom tehnološkom razvoju elektroničkih zapisa, jer jedino autonomna i profesionalna arhivska služba moći će odgovoriti svojim uvijek trajnim zahtjevima: sačuvati što vjernije, objektivnije PAMČENJE SADAŠNJOSTI i istinu o sebi, bez obzira na političke i bilo kakve sustave i ideologije. Ili još konkretnije: sačuvati OBJEKTIVNU INFORMACIJU o ovome vremenu i učiniti je dostupnom najširem krugu ljudi u okviru demokratskoga društva.

Mogli bismo u zaključku reći: autonomija arhivske službe je drugo ime za njezinu profesionalizaciju.

Kao temu ovoga skupa, na poticaj Vijeća Europe, uvrstili smo i problem destrukcije i rekonstrukcije arhivskoga gradiva kao pamćenja naroda. Prvenstveno se pri tom misli na destrukciju kao posljedicu ratnih sukoba, i to onih što su posljednjih

deset godina vladali upravo na područjima bivše Jugoslavije. Destrukcija arhiva je s jednoga gledišta napad na autonomiju arhivske službe. Destrukcijom se uništavaju i razgrađuju i materijalna i kulturna dobra drugoga. Ona ugrožava arhivsku službu izvana. Na ovim područjima imali smo gorko iskustvo takvoga uništavanja, svjesnoga ili nesvjesnoga. Želio bih ovdje spomenuti da su tri zapaljive granate pale na krov upravo Dubrovačkoga arhiva i sama je sreća da nije došlo do uništenja arhivskoga gradiva značajnoga ne samo za šire područje dubrovačkoga zaleđa, već i za cijeli Mediteran i Europu. Isto tako želio bih spomenuti jedan svijetao primjer što se dogodio u Karinu kraj Zadra: ondje je do temelja u ratu namjerno uništen franjevački samostan, ali se među onima koji su rušili samostan našao i pojedinac koji je ranije evakuirao tamošnji samostanski arhiv i knjižnicu.

Pamćenje naroda je ono što omogućava komunikaciju među narodima, prisjećanje na prošlost i stvaranje kontinuiteta povijesti. Destrukcija uništava tragove prošlosti i povezanosti. Destrukcija arhiva je ujedno pokušaj pobijanja istine, a jedino nas istina može osloboditi mnogih povijesnih opterećenja i jedino ona omogućava stvaranje putova budućnosti.

Željeli bismo da ovaj naš susret pomogne da afirmiramo punu autonomiju arhiva. Nadamo se da će tome pridonijeti ne samo predavači nego i svi koji će se uključiti u rad ovoga skupa svojim diskusijama u punoj profesionalnoj odgovornosti.